

APROPÓ

Géczi János

A SZABADSÁG FELFEDEZÉSE

(Kizárólag férfiak számára)

Regényt írok – erotikával és pornográfiával foglalkozom éppen. Egykor tiltott könyvek garmadáját lapozom át, olyan képeket nézek, amelyeket gyakorta durvának és szégyentelennek mondanak, és tapasztalom, valójában csak az utóbbi fél évszázad szolgál bőséges forrással. Észlelhetem, hogy az erotikáról eufemisztikus módon beszél majd' mindenki. Az európai civilizációban korok szűk szegmenseiben volt csupán fátyolozatlan hangú, bármelyik aspektusáról is van szó, a nemiségről való beszéd. Mindaz, ami a 20. század közepe előtt Európában erotika-ügyben tapasztalható volt, egészen az antikvitásig, legyen bármilyen sokarcú is, a férfiak világának jellemzésére használható. Férfiak a szobrászok és a festők, férfiak az írók – és férfi a néző és olvasó is. Az erotika a többnyire titkolt férfivágyhoz kapcsolódik, ábrázolása gyakran sarkosan megfogalmazott erkölcsi megnyilvánuláshoz vezet. Azt, hogy az erotika a nemiség humanizálódásának a terméke, a tudomány és a művészet szinte egyidejűleg veti fel – nagyjából akkor, amikor megjelenik D. H. Lawrence-tól a *Lady Chatterley szeretője*, illetve a *Ráktérítő*, Henry Miller önéletrajzi regénye.

*

Azon az allegorikus jelenetet ábrázoló festményen, amelyet egy össze nem illő pár által a rút, az illetlen, a kellemetlen kifejeződéseként gondolt el Quentin Massys, a számos kortársáról portrét készítő, az antwerpeni festőiskola megalapítójának számító jeles németalföldi mester, egy fiatal és elegáns leányt ölel magához a hiányos fogazatú, az öregség egyéb elrettentő jegyeit is magán viselő, bár ugyancsak előkelően öltözött férfi. A vonzalom, amely a két alak között érzé-

kelhető, a nemiségen alapul: a mohó úr egyik kezével a hölgy mellét ragadja meg, a másikkal, hogy megcsókolhassa, a fejét tartja. A nő, mozdulata bizonyítja, örömmel adja át magát az eseménynek. Hogy miért természetes a csúf és a szexualitás ilyenfajta társítása, miként is látták a festő megrendelői ezt az alkotást megfelelő jelképiségűnek, ikonográfiai módszerrel részleteiben is földeríthető; mindenesetre arra megfelelő példa, hogy az alkotás az európai hagyománynak azt a részét, a nyugati keresztény térfélre jellemző mentalitást képviseli, amely – számos különböző okból – nevetségesnek állítja be a nagy korkülönbségű párokat: feladatukat be nem teljesítőknak, szándékaikat pedig sandának.

Ha csupán a nyugati civilizációt tekintjük át, az archaikus kortól a modernig, függetlenül attól, hogy szövegekről vagy egyéb forrásokról van szó, és azok korabeli értelmét keressük, kitűnik, hogy a szimbólumok mily sokasága, talán a legtöbbször két jelenséggel, a szaporodással és a test köznapi érdekeinek képviseletével (táplálásával, védésével, gyógyításával) áll kapcsolatban. Érthető ez, végtére is a faj- és az öfenntartás a biológiai és társadalmi lényként viselkedő ember legfontosabb feladata; nincs olyan mítosz, amely ne ezt állítaná, nincs olyan európai világkép és azt leképező antropológia, amely ne erről referálna. Így aztán, lapozzunk föl bármilyen régi vagy modern szöveg- és képgyűjteményt, nézzünk meg arra érdemes kollekciót, az embertest értelmeivel, az embertest által képviseltetett, mély értelmű elképzelésekkel mindig szembesülünk. Leginkább annak makro- és mikrokozmosz-jelentéseivel, ami nem egyszer a hétköznapi ember igényéhez alakulva, leegyszerűsödött, az erotikusnak, a pornográf-nak az öltözetében jelenik meg.

Quentin Massys képe a kortárs városi keresztény ember számára a pornográfiával határos. Erkölcsileg, mégpedig az egyik vallás szexualitásról körvonalazott normája mentén igyekszik minősíteni a kép jelenetét. A férfi és a nő teste egymáshoz ér, univerzumuk zárt, éppen a képen látható pillanatban a gyönyör került annak centrumába. De ugyan mit szolt volna mindehhez egy nem nyugati keresztény figura? Egy moszlim vagy egy keleti keresztény szerzetes? S mit a korábbi vagy éppen a későbbi korok nézője? Az antikvitás hellén emberének a korkülönbség sem jelent problémát, mások pedig a legvadabb, hitet és erkölcsöt próbára tevő kísértésnek kitettnek éreznék talán magukat.

A legkisebb csupasz testfelület, nem is szólva a meztelen testről, mindenkor kapcsolatra lel a fajfenntartással, és a fajfenntartás-elkép-

zelések szerint alakul annak értelmezése, marad közömbös jelentésűnek vagy válik megengedett-erotikussá, esetleg elítélt-pornográfá. Azok a Szent Sebestyén-ábrázolások, amelyek sorát Andrea Mantegna, Hans Holbein, Guido Reni, El Greco képei gazdagítják, egytől egyig szélsőségesen erotikus töltetűek lehettek, hiszen a képek mindegyikét belső ellentmondás jellemzi: a szép, érzelem és fájdalom nélküli test hangsúlyozása egyidejűleg a vértanúhalállal. Éppen az ilyen ábrázolástípusok mutatnak rá arra, hogyan játszódik le az erotizálódás folyamata, amikor eltávolodik a fajfenntartás gyönyöreinek képviselététől, s újfajta, világképileg ugyan kortársként indokolható, de a rendszeren kívül állók számára nem közmegegyezően alapuló értelmet is talál; miként lehet akár pornografikus hatású is egy megfelelő kulcsok híján lévő kultúra embere számára.

Ami kétségtelen: az ember szaporodása, a hozzá kapcsolt párválasztás és a szerelem, azaz a nemiség szolgáltatja az erotikus-pornográf megszólalásokhoz-ábrázolásokhoz a szükséges minimális alapot. Mindaz, ami ehhez hozzáilleszhető, kor- és kultúrafüggő; könnyűszerrel megragadható bennük, amit a filozófusok, a művészek, az iparosok, az írástudók és az innovációban járatosak legkülönbözőbb fajtái a saját koruktól vagy élhető hagyományuktól fogadtak el.

Monográfiák és gyűjtemények sora választja tárgyául (nemcsak most, hanem a hellén *Antologia Graecától* kezdve szüntelenül) az el-

fogadott szaporodás-kép és a margón túleső változatok határának, továbbá az egyed nemisége mentén történő gyönyörszerzésének megjelenítését. Kitűnő források szolgálnak a civilizációk, az időszakok (és egyéni elképzelések), a szociálisan különböző rétegek nemről, szexualitásról alkotott nézeteinek és gyakorlatainak antropológiai jellemzéséhez. A felvetődő kérdések megvilágítják, milyen kevés szempont elég egy-egy időszak és elképzelés erotikaképének bemutatására: például az arabok *Illatos kertje* a moszlim felnőtt nő és férfi olvasó számára a mindennapi élet útmutatója, a keresztény részére pedig orvosi traktátus, illetve orientális kuriózum; szinte valamennyi európai erotikus illusztráció a fétisek sokaságát kialakító férfivilág igényét elégíti ki, míg az ázsiai képi szemléltetés a női nézők számára is tartogat felfedezésre váró titkokat; a pornográf irodalom a 20. század közepéig kizárólag a férfi olvasónak készül, a nők, a számukra ajánlott literatúra szerint, a testivel kevésbé, a szerelem érzelmi vonatkozásaival inkább megragadhatóak.

*

Az elmúlt időben a művelődéstörténészek mintha programszerűen vállalkoznának arra, hogy mindazt, amit körütekintő, bölcs és példásan értelmezhető szakmunkákban, szakszerűen föltárt és precízen hivatkozott források tömegével hitelesített közleményeikben társadalomkutató társaik számára – hivatkozható formában – elmondtak, újramondják, mégpedig a monografikusságot megtartva, a hitelességből semmit sem alább adva, a náluk szélesebb körű, ámde csekélyebb műveltségű társaik részére. Meglehet, egyszerre változni látszik, szélesedik a szaktudományos közlés normarendszere; másrészt a kultúrájukat megélni kívánók mintha egyre kevésbé szeretnének arról lemondani, hogy részesüljenek mélyebb megértésből, hozzáférjenek annak bőségesen áradó vizéhez. Amiről filozófusok és művészek minden korban meghatározások révén állást foglaltak, annak elmondására, egy történet saját olvasatának előadására vállalkozott két művel is Umberto Eco. Eredetileg 2007-ben látott napvilágot, nyilvánvalóan kiadói felkérésre, hatalmas háttérapparátus mozgósítása eredményeként a szépségről, illetve a rútságról a neves középkortudós, jeltudományi kutató és író szerkesztésében egy-egy enciklopédia. A korábban felidézett Quentin Massys-festmény éppen *A rútság története* borítójára került.

Önmagában az is érdekes, mitől sikeresek ismét a szótárak, enciklopédiák, a nem egy, hanem több diszciplína eredményeit összegző monográfiák; miért van az, hogy egyetlen értékszempontra ügyelő, mégis tág horizontot felrajzoló kötetek tömegével találkozhat Európa-szerte az olvasó, s ezek a könyvek nemcsak népszerűek, de többnyire világképet formáló hatásúak, s ennyiben a társtudományi eredmények létrehozásához is hozzájárulnak.

Eco, aki az európai történetmondás rút- és szép-fogalmát választotta ki arra, hogy a művelődéstörténet szakaszaiban szöveges és képi források részleteivel bemutassa azokat, és arra is, hogy önálló értelmezésükhöz szaktudósi szempontokat is fölajánljon, néhány (már-már) evidenciával ajándékoz meg minket. Evidenciának tekinthető, holott Eco kutatás és bemutatás tárgyává teszi, hogy a szépség és a rútság egymástól elválaszthatatlan, miként az is, hogy mind a szépség-, mind a rútság-képek határosak az erotikával. Alapozva az ismerettár bőséges anyagát, alig-alig található olyan forrás, amelynek ne lenne erotikus jelentéstartalma vagy legalább ilyen olvasata is. Éppen a mélyfúrást elvégző, a specialisták számára érthető közlemények által igazoltak alapján hogyan is merésznék a tudósok és bölcselek kétségbe vonni, hogy a középkori haláltánc-freskóknak, a reneszánsz Szent Sebestyén- vagy Krisztus-ábrázolásoknak, a barokk vanitas-képeknek nincs erotikus üzenete, nincs a néző olvasatának létrehozásában a szexusára apelláló aspektusa? Végképp is nincs olyan időszak, amely az emberi testtel, a nemiséggel, az erotikával és a pornográfiával kapcsolatban ne akarna megállapításokat közzétenni – de

érdemes azt is látnunk, hogy mind a test és a nemiség szerepe, mind a nemiséget éterizálni, leginkább szakrális fennhatóság alá vonni igyekvő erotika, mind pedig az ezzel ellentétes oldalt hivatkozó pornográfia más-más mentális alakzatként írható körül az Európa kulturális hasadásai révén létrejövő térségekben és az egymást váltó világképeket megjelenítő korszakokban.

A szép és a csúf meghatározásakor erotikus tartam és értelem szerint is dönt az ember – állítja Eco, és még valami mást is, ami az európai kultúrának vélhetően az egyik specifikuma. Az isteni világ, a szakrális alá vont történetiség, ahogy keresztényiessé alakul, az erotikából minél többet igyekszik a pornográfia világába toloncolni, s lehetőség szerint csak azt tartja meg, amelyet megadatik számára éterizálni.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár Monok István igazgatósága alatt az ország egyik legjobb kiállításorozatát szervezi, s jó hírű kiadók támogatásával az eseményekhez kapcsolt minőségi katalógusok sorát állítja elő. Néhány erotika-gyűjtő által támogatva a 18. században létrejött galantéria francia változatának regényeihez készült illusztrációkból szerveződött az a kultúrtörténeti bemutató, amellyel az intézmény 2007-ben lepte meg a hazai közvéleményt. A sejtető, jó ízlésen belülinek gondolt erotika, ugyanúgy, mint a pornográfia, a férfiak világának a része; a nő nem lehet más, mint tárgya ennek a kiállítással is jelzett érdeklődésnek.

A kiállítás arra világít rá, hogy az erotikus tartalom változatainak gazdagsága a magyar kultúrában elmarad a francia mögött, továbbá hogy a kérdéses francia irodalom ismertsége jelentősebb az illusztrációkénál (bár a mai napig sem teljeskörű), s végezetül: hogy mifelénk szerzőben, olvasóban és nézőben is szűkölködik az erotikus irodalom. Amelyik mű erotikus konnotációval rendelkezik, az nálunk könnyen szemérmetlennek minősül, bár az ítékezés szigorja történetileg változik.

Az erotika–pornográfia megítélésében az is közrejátszik, ha hozzá másféle, újdonságnak minősülő eszme, filozófiai-bölcséleti tartam, az ortodoxiával szembenálló magatartás társul. Éppen e sajátosság észlelhetősége volt számomra a legváratlanabb. A Lavreince festménye alapján készült metszet címe: *Veszedelmes regény*. A rézmetszeten az ágyán egyedül fekvő asszonyt les meg egy férfi: a nő kezéből most hullt ki a könyv, s az olvasottak hatására testi élmény kiváltásába kezd. A könyv mintha a fiatal nő számára akkora veszélyt rejtene magában, mint rejt a férfiúra az önkielégítő nő, miként kockázatos ezt a regény kiváltotta női élvezést és az azt kukkoló férfit látnia az olvasónak. Az intellektuális és a testi élvezetek együtt zajlása az, amellyel az erotikus irodalom megajándékozta az olvasót.

*

A kiegyezés utáni magyar irodalmat szokás a város, majd a nagy- és kisváros irodalmának láttatni. És ha felsoroljuk a városi mesterseégeket űző, városban tengő-lengő vagy szorgalmaskodó költőket és írókat, egytől egyig látjuk: nem csupán a vonatot, a csillagokat, a fürdőéletet, az újságot, a metropoliszt, a cselédsorsot tartják az új irodalom tárgyának, hanem a rossz mindenféle formáját is. Ez az irodalom erkölcsösnek gondolja és elég sokszor annak is mondja magát, a mai olvasó pedig már azt is látja, mennyire katolikus, mennyire protestáns, mennyire zsidó és mennyire egyéb az az etika, amelynek leple alatt szövegesítődött minden, amit a kor ítélete szerint kísértőnek, gonosznak, élvetegnek, ördöginek vagy éppen romlottnak találtak.

Kevesebb mint száz év: az 1860-as és az 1930-as évek között zajlott le Közép-Európában az az életmódváltás, amely átalakította a magának kis horizontot felrajzolt nemesi-polgári világot egy makrokozmoszt elképzelő, iparilag szervezett, polgáriás-értelmiségi univerzumá. Ennek az időszaknak az embere (már ha művelt) arra ébred, hogy a szerelem és a szex nem ugyanaz; ennek a kettőségét megtapasztalva arról (a viselkedéstanáról, a pszichológiájáról, a szociológiájáról, a mentalitási alakzatairól) nem csupán töprengeni, de írni is lehet. Különös, de a nőt – gondoljunk csak Ady Endre, Ambur Zoltán, Babits Mihály, Cholnoky László, Cholnoky Viktor, Csáth Géza, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Hunyady Sándor, Ignotus, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Lőwy Árpád, Márai Sándor, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Pekár Gyula, Rákosi Jenő, Reviczky Gyula, Somlyó Zoltán, Szabó Lőrinc, Szabolcska Mihály, Szép Ernő műveire – leginkább a rafinált nemiség tárgyaként fedezi fel az irodalmat félig vagy egészben szakmaként művelő férfivilág.

Ezek az urak – nem túlzás azt mondani, hogy többnyire – birtokukba vették a nőt, s a nő élvezését mint újabb lehetőséget bevonták saját irodalmi tevékenységükbe is. Vannak, akik észreveszik, hogy az erotika akár el is ronthatja a művet. Vannak, akik mást lesnek el: a szexualitásra épülő szenvedély a szöveg, a képzőművészeti mű alkotásának mintájává válhat.

*

Charlotte Hill és William Wallace antológiája, amelyet az Alexandra az elmúlt évben adott ki, az erotika történetét ígéri – legalábbis azt, amit az Európához kötődő ember, éljen bármerre is a világon, annak tart. Kétezer év szexualitásával kapcsolatos képi és szöveges forrásokból válogatnak a szerzők, mégpedig olyanokból, állítják, amelyek Keleten és Nyugaton születtek. Mégis, erről az erotológiai kötetről leginkább azt lehet mondani, hogy csupán korlátozott haszonnal forgatható: szöveges forrásközlése erősen szelektált, a képzőművészeti anyag pedig fájdalmasan színvonaltalan és nyomorúságos módon töredékes. A szerzők népszerűsítő összeállításra törekedtek – ennek köszönhetően lemondtak mindarról, ami azon olvasók számára tenné hasznossá a könyvet, akik saját szexusuk gazdagítására használnák, avagy a rendkívül gazdagnak ismert tematika mélységei iránt érdeklődnek. A négyszáz oldalnyi könyv, mintegy négyszáz illusztratív képével, kezdő kukkolóknak ajánlható, akik értelmi képessége azonban nem haladja meg a nyolc osztály végére megszerezhető minimumot. A mű keleti térségünkből szerzőt alig idéz meg – Zichy Mihály a kivétel –, természetesen a részletek neves és kevésbé neves fordítóin kívül, szakmunkát vagy műtárgygyűjteményt pedig semmit (vö. az OSZK kiadványával). Mindez sajnálatos. Azért is, mert a kiadvány önmagát az első összegző erotikus szakanyagnak hirdeti.

Mi a legnagyobb veszteség, amit e kiadvány eredményez? Az, hogy nem való semmire a kötet. Az, hogy megtéveszti az olvasót: kétezer év erotikatörténetéről beszél, ezáltal a vásárló egyfajta összehasonlító szemlélet meglétét sejtí. A tárgyalt időszak több egymás után következő, eltérő világképű, antropológiájú, mentalitású korszakból áll, arról nem is szólva, hogy mindegyikben egyidejűleg több, egymástól akár alapvetően különböző, de egymással párhuzamosan élő elképzelés létezett, illetve létezik. Minderről szó és

utalás sincs e kötetben – amiről azonban van, az nem egyéb, mint egyetlen nézőpont képviselése. A kötet erotika-képzete nem egyéb, mint a keresztény elképzelések közül egyetlen, amit a nyugati katolikus világ (és örökösei) legkülönbözőbb alakjai képviselnek, vagy éppen, attól elhatárolódva, annak ellentmondanak. Az erotikát természetesen lehet ekként is megjeleníteni, s ezt az emberiség erotikatörténetének állítani, de a szerzők nem képesek különbségeket észlelni az erotikus és a pornográf alkotások között, így leginkább a (nyugati kereszténység értelmezése szerinti) pornográf ábrázolásokat helyezik előtérbe. Ám a Nyugat katolikus világának erotika-képe is elég gazdag ahhoz, hogy eszme-, gondolkodás-, viselkedéstörténeti vagy akár művészet-, esetleg szexualitástörténeti aspektusainak felvázolása révén hasznos mű, például egy kézikönyv szülessék – a szerzők azonban mindenféle rendszerességtől idegenkednek, így aztán létrehozta egy olyan kivonatos, a művek darabjaiból egybehányt személygyűjteményt, amelyben jó néhány, egykor vagy most bestsellernek gondolt, erotikusnak (vagy az erotika és a pornográfia határán lévőnek) vélt szerző és mű felsorakoztatik, mások pedig indokolatlanul kimaradnak, míg a szövegekhez sok, többnyire közepes minőségű képanyagot felvonultató kollekciónak származó illusztráció társul.

A nápolyi Nemzeti Múzeumban van egy külön gyűjtemény, amelyet valaha csak megbízható erkölcsű férfiak tekinthettek meg. Ma már nők is látogathatják – csupán a gyermekek elől van ráccsal elzárva. Az erotika az engedett és a tiltott dolgok margóján áll: sokszor eszmékkel és magatartásokkal összeforrvá éppen maga képezi a határsávot. A társadalom az engedélyezett dolgok térfeléről képezi a követendő normákat. A másik oldal az individuuum területének tűnik, amelyen, ha odafigyelünk, látjuk: maga a kanonizált szabadság fedezhető fel. Ez a szabadság mindig más, olykor szabados, olykor decens, olykor tiltott és mégis követendő, olykor önkifejezésre alkalmas, olykor pedig a hatalom eszköze.

Apropó Umberto Eco (szerk.): *A szépség története* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007); Umberto Eco (szerk.): *A rútság története* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007); Granasztói Olga (szerk.): *Veszedelemes olvasmányok. Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban* (kiállításkatalógus, Országos Széchényi Könyvtár – Kossuth Kiadó, Budapest, 2007); Charlotte Hill – William Wallace (szerk.): *Az erotika képes története. A szexualitás ábrázolása kétezer év művészetében* (Alexandra Kiadó, Pécs, 2009)

(A szerző író, művelődéstörténész, a Pannon Egyetem tanszékvezetője)